

e-ISSN: 2619-9114

December / Aralık 2023, Volume / Cilt 7, Issue / Sayı 2

ŞÂFÎ MEZHEBİNDE BİRER TAHRÎC YÖNTEMİ OLARAK FIKHÎ KIYAS VE NAKİL

Takhrîj Methods in Shafi'i School as Juristic Analogy and Transmission

Mehmet Emin ÖRNEK

Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, (İslam Hukuku)

meornek@artuklu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1438-4805>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 11.10.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 22.11.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pages / Sayfa: 132-151

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Mezheplerin teşekkül süreçleri, İslam hukuku alanında araştırma yapan pek çok ilim ehlinin mesaisini uzunca bir süredir meşgul etmektedir. Mezhep bünyesinde kalarak hareket eden âlimlerin, kendi mezhep imamlarının fıkıh birikiminden ve anlayışından hareketle fıkhî meseleleri çözme faaliyetleri, mezheplerin oluşumuna etki eden önemli faktörlerin başında gelmektedir. Söz konusu faaliyete, fıkıh dilinde tahrîc denilmektedir. Bu çalışma, günümüz telifatında artık üçlü tasnife tabi tutularak ele alınan tahrîcin bir çeşidi olan tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'un (fer'î bir meseleyi bir başka fer'î meseleye dayandırarak hükme bağlamak) en çok kullanılmış yöntemlerinden olan kıyas ile nakil tahrîclerinin Şâfiî mezhebindeki işleyişine odaklanmaktadır. Çalışma, Şâfiî ulemasının Şâfiî'nin usûlünü kullanmadan yalnızca onun fer'î meselelere dair naslarına dayanarak nasıl fıkıh ürettiklerine, mezhep içi tenakuzu giderme ve en nihayetinde bütüncül ve olabildiğince çelişkiden arındırılmış bir yapının (mezhep) oluşmasındaki çabalarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Şâfiî fakihlerin kıyas ve nakil yoluyla gerçekleştirdikleri çok sayıda tahrîc faaliyetleri incelenerek elde edilen bazı tespitler örnekleriyle birlikte ele alınmaktadır. Çalışma üç ana kısımdan oluşmaktadır. İlk iki kısım sırasıyla kıyas ve nakil yoluyla gerçekleşen tahrîclerin mahiyeti, aralarındaki farklar ile bunlara dair bazı uygulama örneklerine ayrılmıştır. Üçüncü kısımda mezkûr tahrîclerin meşruiyeti ile bunlar vasıtasıyla elde edilen hükmün mezhep imamına isnadı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tahrîc, Tahrîcü'l-Fürû' ale'l-Fürû', Kıyas Tahrîci, Nakil Tahrîci, Mansûs Hüküm, Muharrec Hüküm, Muharic.

Abstract: The formation processes of religious schools of law (madhhab) have long been a subject of extensive research within the field of Islamic jurisprudence. The scholarly endeavors of those who act as perthe madhhab, drawing from the jurisprudential knowledge and perspectives of their respective imâm of madhhab, are pivotal factors over the formation and development of the madhhab. The activities in question are called "takhrîj" in legal parlance. Takhrîj is currently dealt with a tripartite structure in scholarly-circles. "Takhrîj al-furû' 'alâ al-furû'" is one part of the overall takhrîj structure in question. In this vein, the study specifically delves into analogical reasoning takhrîj and transmission-based takhrîj types that are the most commonly applied methods of Takhrîj al-furû' 'alâ al-furû'. The primary objective of this research is to shed light on how Shafi'i jurists have engaged in the production of jurisprudential opinions, even in cases where they did not strictly adhere to the usûl (methodology) established by Imam Shafi'i himself. Furthermore, it seeks to explore their efforts in reconciling internal disputes within the school and ultimately striving to create a comprehensive and internally coherent framework (madhhab). Enumerating sample inferences, the research investigates various takhrîj activities conducted by Shafi'i scholars through the application of analogical reasoning and reliance on transmitted sources. To this end, the study is structured into three main sections. The first two sections respectively delve into the nature of takhrîj through analogical reasoning and transmitted sources, highlighting distinctions between the two and providing practical illustrations. The third section concentrates on the legitimacy of these takhrîj activities and validness of their attribution to the school's respective imam.

Keywords: al-Takhrîj, Takhrîj al-Furû' 'alâ al-Furû', Analogical Reasoning Takhrîj, Transmission-based Takhrîj, al-Hukm al-Manşûs, al- Hukm al-Mukharaj, al-Mukharaj.

Giriş

Tahrîc faaliyeti temelde iki amaca matuf olarak gerçekleştirilmektedir. Bunların ilki fer'î bir meselenin çözüme kavuşturulması ikincisi de usûlî bir kaidenin elde edilmesidir. Fer'î bir mesele ya mezhep imamının zaten hükme bağlamış olduğu bir başka fer'î meseleyle irtibatlandırılarak ya da mezhep imamının usûlî, fikhî zâbıtları veya kavâid-i külliyeri üzerinden halledilir. İlkine *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'*, ikincisine *tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, üçüncüsüne *tahrîcü'l-fürû' ale'z-zavâbiti'l-fikhiyye* ve sonuncusuna da *tahrîcü'l-fürû' ale'l-kavâidi'l-külliyeye* denilmektedir. Fer'î bir mesele ayrıca, mezhep imamının âm bir ifadesinin altına koyma veya onun naslarının yorumlanması yoluyla da çözüme kavuşturulabilir. Tahrîcin usûl kaideleri elde etmeye yönelik olarak yapılan ikinci kısmı da iki farklı şekilde gerçekleşir. İlk mezhep imamının fer'î meselelere dair görüşlerinden tümevarım yoluyla usûl kaideleri çıkartmaktır. İkincisi ise usûl kaidelerinin mezhep imamının diğer usûlî görüşlerinden elde edilmesidir. Bunlara sırasıyla *tahrîcü'l-usûl' ale'l-fürû'* ve *tahrîcü'l-usûl' ale'l-usûl* denilmektedir. Bu çalışmada bahsi geçen tahrîc türlerinden olan *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'* un yöntemlerinden kıyas ile nakil yoluyla tahrîce değinilecektir.

Kıyas ve nakil yoluyla tahrîc, esasında birer müstakil fikhî tahrîc çeşidi olmaktan ziyade, *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'* un uygulama yöntemleridir. Günümüz çalışmalarında da bunlar tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû' un metotları arasında zikredilmektedir.¹ Bundan dolayı öncelikle tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû' un ne olduğunu izah etmek önem arz etmektedir.

Bâhüsey'nin de ifade ettiği gibi *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'* fıkıh uleması tarafından müstakil bir ilim olarak ele alınmamıştır. Bu durum yakın geçmişe kadar böyle devam etmiştir. Bu ilimle ilgili meseleler, dağınık halde usûl, fûrû' fıkıh ve fetâva kitaplarında bulunuyordu. Dolayısıyla klasik fıkıh literatüründe *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'* un müstakil bir tanımına rastlanılmamaktadır.² Bununla birlikte literatürde çok az rastlanılan tahrîc tanım veya açıklamalarının bir kısmı, doğrudan tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû' yansıtabilecek şekildedir. Örneğin İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) açıklaması bu kabildendir:

"...تخریجه تارة يكون من نص معين لإمامه في مسألة معينة..."³

"...tahrîci, bazen imamının belirli bir meseledeki nassına dayanır, ..." Bu ifadeleri Nevevî (ö. 676/1277) de neredeyse olduğu gibi aktarmaktadır.⁴ Açıklamanın aktardığımız bu kısmı, doğrudan *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'* ile ilgilidir. Nitekim tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû' da biri hükmü bilinen ve imama ait olan diğeri de çözüme kavuşturulmak ya da yeni bir hüküm verilmek istenen olmak üzere iki fer'î mesele vardır. Burada, imama ait olan, açık bir şekilde belirtilmektedir. Yine hem ibarenin zımnından hem de siyak ve sibakından, tahrîc ile elde edilmek istenenin fer'î bir hüküm olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca tahrîc faaliyetinde, tahrîcî yapan kişi müntesip müctehittir. İbnü's-Salâh'ın tanımının öncesine bakıldığında müntesip müctehitten bahsettiği görülmektedir. Dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın bahsettiği tahrîc;

¹ Bkz. Ya'kûb b. Abdülvehhâb el-Bâhüsey'n, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ' ve'l-usûliyyîn* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2013), 231-250; Nevvar b. eş-Şillî, *Nazariyyetü't-tahrîc fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beirut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 177-211.

² Bâhüsey'n, *Tahrîc*, 178.

³ Ebû 'Amr Takıyyuddîn Osman b. Salâhiddîn 'Abdurrahmân b. Mûsâ el-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Edebu'l-muftî ve'l-musteftî*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdülkadir (Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1986), 97.

⁴ Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-muhezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutiî (Cidde: Mektebetü'l-irşâd, ts.), 1: 77.

müntesip müctehidin fer'î bir meseleyi kendi imamının muayyen fer'î bir meseledeki nassına dayandırarak hükme bağlamasıdır. Bu açıdan İbnü's-Salâh'ın açıklaması *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'* u neredeyse bütün yönleriyle kapsamaktadır.

Muasır çalışmalarda tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'un pek çok tanımı bulunmaktadır. Ancak bu tanımlar bazı açılardan eksiklikler ihtiva etmektedir. Bu da kuşatıcı bir tanım yapmanın zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'* tanımlamak yerine ne olduğunu açıklamanın daha uygun olduğu görülmektedir. Buna göre *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'*; mansûs olmayan fer'î meseleleri, benzeri olan mansûs fer'î meseleleri dikkate alarak hükme bağlamak ya da iki ayrı mansûs fer'î meselenin hükümlerini, benzer oldukları iddiasıyla, birbirlerine aktarmaktır. Tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'u mezhep bünyesinde hareket eden ve kendilerine ashabu't-tahrîc yahut ashabu'l-vücûh denilen müctehidler, belirli tahrîc yöntemlerini dikkate alarak yaparlar. Bu yöntemlerin en çok kullanılanları da sırasıyla kıyas ve nakildir.

Türkçe literatürde tahrîcle ilgili çalışmalar oldukça azdır. İlgili çalışmalarda genel olarak tahrîc üzerinde durulmuş, tahrîcin kısımlarına ise kısaca değinilmiştir.⁵ Ulaşabildiğimiz kadarıyla yalnızca bir makale, tek başına *tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûlü* ele almaktadır.⁶ Son olarak *tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'* ile ilgili yazılmış yalnızca bir çalışmaya rastladığımızı, onun da Malikî mezhebi ile ilgili olduğunu⁷ ve bu durumun bizi bu konuyla ilgili bir çalışma yapmaya teşvik ettiğini belirtmek istiyoruz.

1. Kıyas Yoluyla Tahrîc

Kıyas yoluyla tahrîcte, mezhep imamının hakkında hükmünün bulunduğu (mansûs) bir mesele ile 'genellikle' hakkında herhangi bir görüşünün bilinmediği (gayrı mansûs) başka bir mesele bulunmaktadır. Muharric bu iki meselenin benzer ve müşterek illetlere sahip olduklarını tespit ettikten sonra mansûs meselenin hükmünün gayrı mansûs mesele için de geçerli olduğu kanaatine varır. Böylece ilkinin hükmünü kıyas yoluyla diğeri için de geçerli kılar. Mezhep imamının, meseleleri şarî'nin naslarına kıyas ederek çözüme kavuşturması gibi muharric de yeni meseleleri imamının naslarına kıyas ederek fıkhî çözüme kavuşturur. Burada, normal kıyas işleminde olduğu gibi, mansûs mesele asl, gayrı mansûs mesele de fer' olmaktadır. Aşağıdaki örnek, mansûs olmayan bir meselenin mansûs olana kıyas edilmek suretiyle gerçekleştirilen tahrîce dairdir:

Birinci Fer': Mahkemede kâdı ile dilini bilmediği zanlı arasında tercümanlık yapacak olan kişinin adil ve zanlının dilini bilen biri olmasının yanı sıra tercümanın kabulü için de tercümanların en az iki kişi olması gerekir. Bu Şâfiî'nin mansûs görüşüdür.⁸

⁵ Genel olarak tahrîci konu edinen çalışmalardan biri kitap diğeri ikisi makale türünden eserlerdir. Bkz. Ahmet Yaman, "Yeni Bir Kitap Dolayısıyla "Tahrîcü'l-Fürû" Kavramı Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi* 32/4 (1996), 51-61; Mehmet Selim Aslan, "Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi ve İşlevselliği", *Journal of İslamic Research* 25/2 (2014), 108-137; Zeki Koçak, *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahrîc Yöntemi* (Erzurum: Uzakülke Yayınları, 2015).

⁶ Bkz. Nail Okuyucu, "Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûlü Edebiyatı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (Ocak 2010), 113-136.

⁷ Bkz. Alhusein Muftah, "Maliki Nevazil Fıkıhında Furûun Furûa Tahrîci", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Haziran 2019), 174-198.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Rif'at Fevzi (Beyrût: Dârü'l-vefâ, 2001), 7: 506.

İkinci Fer’: Kâdı duymakta güçlük çekiyorsa, başka birisi duyması için ona yardımcı olabilir mi? İbnü’l-Kâs et-Taberî’nin (ö. 335/946) aktardığına göre bu konuda Şâfiî’nin herhangi bir nassı yoktur.

Tahrîc: İbnü’l-Kâs ikinci meseleyi birinci meseleye kıyas ederek, duymakta güçlük çeken bir kâdıya yardım edilebileceği, yardım eden kişilerin adil ve en az iki kişi olması gerektiği sonucuna varmıştır. İbnü’l-Kâs, bu hükme, birinci mesele üzerine tahrîc ile vardığını ifade etmiştir.⁹ Görüldüğü üzere her iki meselede de problem zanlının kâdıyla iletişime geçememesi halidir. İlkinde bu durum zanlının, kâdının dilini bilmemesinden ikincisinde ise kâdının işitme sıkıntısı çekmesinden kaynaklanmaktadır. İbnü’l-Kâs, her iki meselenin muhtemelen bu açıdan benzer olduğunu düşünmüş ve ortak illeti zikretmeden meseleler arasında kıyas yapmıştır. Aşağıdaki örnekte de bahsi geçen tahrîc faaliyeti söz konusudur:

Birinci Fer’: Bir kimse kendisi adına kısâs uygulaması için başka birini vekil tayin eder sonrasında kısas uygulanacak kişiyi affeder ancak vekil, müvekkilinin mahkûmu affettiğinden henüz habersizken, kısası uygularsa ne olur? İmam Şâfiî, bu konuda iki görüş olduğunu bildirmektedir. Birinci görüşe göre vekile ne kısas ne de diyet gerekirken Şâfiî’nin daha güzel bulduğu ikinci görüşe göre vekile kısas gerekmez ancak diyet gereklidir.¹⁰ Bu Şâfiî’nin mansûs hükmüdür.

İkinci Fer’: Azledildiğinden haberi olmayan bir vekilin müvekkili adına bir şey satmasının hukukî sonucu nedir? Ebu’l-Hasen el-Mâverdî’nin (ö. 450/1058) ifadelerinden bu konuda Şâfiî’ye ait herhangi bir görüş bulunmamaktadır.

Tahrîc: Mâverdî bu konuda Şâfiî’nin ashabına ait tahrîc ile elde edilen iki vecih olduğunu ifade etmektedir: İlkine göre satış akdi batıldır. Çünkü akit, müvekkilin onu azletmesinden sonra gerçekleşmiştir. İkincisine göre azledilmiş olduğundan haberi olmadığı müddetçe akit sahihtir.¹¹ Bu tahrîcde Şâfiî âlimler, mansûs olmayan bu meseleyi Şâfiî’nin mansûs olan ilk meselesine kıyas etmişlerdir. Her iki mesele arasındaki müşterek illetin belirtilmeden yapıldığı bu tahrîcde, kıyas işlemiyle yetinilmemiş Şâfiî’nin tercih ettiği bir görüşün varlığına rağmen Şâfiî fakihleri, onun birinci fer’ için aktardığı her iki görüşün ikinci fer’ için de geçerli olması kanaatine varmıştır. Bu, normalde nakil tahrîcinde alışık olduğumuz ve mansûs olmayan fer’î bir meseleyi çözmekten ziyade Şâfiî’nin konuyla ilgili görüşlerini tespit etmeye yönelik gibi duran faaliyetlerin kıyas tahrîcinde de gerçekleştiğinin önemli bir örneğidir.

Kıyas tahrîci, zorunlu olarak yeni bir meseleyi hükme bağlamak amacıyla tatbik edilmez. Nitekim bazı tahrîc örneklerinde mansûs bir meselenin, bir başka mansûs meseleye kıyas edildiği de görülmektedir. Bu tarz tahrîcler de kendi içinde ikiye ayrılır. İlkinde Şâfiî’nin (ö. 204/820) benzer iki mesele hakkında verdiği farklı hükümlerden biri kabul edilmez ve ona diğer meselenin hükmü verilir. İkinci durumda ise her iki meselenin hükümleri karşılıklı olarak birbirine nakledilir. Burada meselelerin mansûs hükümleri de kabul edilmeye devam edilir. Bu son kısım, bir meseleyi çözüme kavuşturmaktan ziyade Şâfiî’nin görüşlerini tespit

⁹ Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî İbnü’l-Kas, *Edebü’l-kadî*, thk. el-Cüyûrî Hüseyin Halef (Taif: Mektebetü’s-sadîk, 1989), 1: 121-122.

¹⁰ Şâfiî, *el-Üm*, 7: 52; Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvî’l-kebîr fi Fıkhî Mezhebi’l-İmami’s-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1999), 12: 112.

¹¹ Mâverdî, *el-Hâvî*, 12: 114.

etmeye yönelik bir tahrîc faaliyeti olarak görünmektedir. Bundan dolayı bu kısmı aşağıda nakil tahrîci adı altında ayrı bir başlık olarak ele alacağız.

Yukarıda aktardığımız iki misalin aksine aşağıda vereceğimiz örneklerde tahrîc; mansûs meselelerin başka mansûs meselelere kıyas edilmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Birinci Fer’: Erkek veya kadın olsun, irtidad eden kimse öncelikle tövbe etmeye çağırılır. Tövbe etmezse öldürülür.¹² Bu Şâfiî’nin mürtedle ilgili mansûs hükmüdür. Burada Şâfiî tövbeye çağırma sayısının üç kere olması gerektiğinden bahsetmemiştir.

İkinci Fer’: “Farz namazları terkeden birine neden namaz kılmadığı sorulur. (...) Hasta olduğundan dolayı kılmadığını söylerse, kendisine ‘nasıl güç yetiriyorsan öyle kıl’ denilir. (...) Yine de kılmazsa tövbe etmesi istenilir. Tövbe etmezse öldürüleceği söylenilir. İmandan sonra küfre girene; ‘iman et, eğer iman etmezsen seni öldüreceğiz’ denildiği gibi. (...) Namazı terkeden kişiyi üç kere tövbeye çağırarak güzel olandır.”¹³ Şâfiî’nin namazı terkeden ile ilgili mansûs hükmü budur.

Tahrîc: Müzenî’ye (ö. 264/878) göre, irtidad edenin tek bir defa tövbeye çağırılmasının yeterli olması gibi namazı terk edenin de tek bir kere tövbeye çağırılması yeterlidir. Bu Şâfiî’nin “sözünün kıyası”nın (قياس قوله) gereğidir. Ona göre Şâfiî de namazı terk edenin durumunu irtidad edenin durumuna benzetmektedir. Madem ki bu iki durum Şâfiî’inde aynıdır, o zaman hükümleri de aynı olmalıdır.¹⁴ Muhtemelen Müzenî, Şâfiî’nin ‘namazı terkeden kişiyi üç kere tövbeye çağırarak güzel olandır’ ifadesinden, Şâfiî’ye göre tövbeye çağırma sayısının en az üç olması gerektiğini anlamıştır. Netice itibariyle burada iki fer’i mesele arasında kıyas söz konusudur. Üstelik bu iki mesele Şâfiî tarafından hükme bağlanmıştır (mansûstur). Bununla birlikte Müzenî, Şâfiî’nin namazı terkedenin üç defa tövbeye çağırılması gerektiğini güzel görmesi hükmünün doğru olmadığını açıkça değil de, Şâfiî’nin görüşlerine uygun olanın ‘bir kere çağırarak’ olduğunu söylerek ifade etmiştir.

Bu örnekte tahrîc ile ulaşılan hüküm, mevcut mansûs hükme muhaliftir ve kıyas edilen mansûs meselenin hükmü yanlış görülmüştür. Mansûs hükme muhalif bu tarz tahrîclere, genellikle Müzenî gibi Şâfiî’nin mütekaddim ashabının uygulamalarında rastlanılmaktadır. Müzenî’nin, Şâfiî’nin bu tarz ihtilaflı meselelere karşı tavrı genellikle hükümlerden birinin yanlış olduğu ve iki meselenin de aynı hükme tabi olması gerektiği yönündedir. O bu tarz durumlarda nakil tahrîcine başvurmaz. Zira nakil tahrîcinde hükümlerden biri yanlış görülmeden iki hüküm karşılıklı olarak meseleler arasında nakledilir. Cüveynî’nin de ifade ettiği gibi “Müzenî nakil ve tahrîci savunmaz. O bir nas aracılığıyla başka bir nas aleyhinde delil getirir (istişhad).”¹⁵ Yani Müzenî, benzer meseleler arasında Şâfiî’ye ait iki farklı hükümle karşılaşırsa bunların hükümlerini karşılıklı olarak birbirlerine nakletmez. Bunun yerine bu hükümlerden birinin doğru diğerinin de yanlış olduğunu savunur. Böylece doğru kabul ettiği hükmün diğeri için de geçerli olması gerektiğine karar verir. Bu Müzenî’nin

¹² Şâfiî, *el-Üm*, 2: 568.

¹³ Şâfiî, *el-Üm*, 2: 563-564.

¹⁴ Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî fi Fırû'î's-Şâfiîyye* (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998), 1: 197.

¹⁵ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi Dirâyeti'l-mezheb* (Dârü'l-minhâc, 2007), 17: 523.

Şâfiî'nin görüşleri arasında kendisi açısından çelişkili görünen noktaları çelişkiden arındırma gayretinden dolayıdır.¹⁶

Mansûs hükme muhalif tahrîcler diğer bazı Şâfiî fakîhlerin fikhî çabalarında da kendini göstermektedir. Aşağıdaki tahrîc örneği bunlardandır:

Birinci Fer': Bir kimse birini bir tepenin üzerinden aşağıya atar, atılan kişi aşağıya sağ ulaşır ancak ulaşır ulaşmaz o sırada orada bulunan biri tarafından öldürülürse, öldürülen şahsı tepeden iten kişiye kısas gerekmez. İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) bu meseleyi, ilgili görüşün kime ait olduğunu belirtmeden aktarmaktadır.¹⁷ Ayrıca diğer bazı Şâfiî kaynaklarda da -Cüveynî'de olduğu gibi- özellikle mansûs olduğu belirtilmeden hükmün bu şekilde olduğu belirtilmiştir.¹⁸ Mâverdi ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) ise konuyla ilgili ashaba ait görüşler (vücut) olduğunu belirtmektedirler.¹⁹ Bununla birlikte *el-Üm'* de bu meseleye rastlamadığımızı da ifade edelim.

İkinci Fer': Bir kimse birini, normal şartlarda atılan kimsenin kurtulmasının umulmadığı bir suya atar da o kişi suya düşer düşmez (henüz boğulmadan) büyük bir balık tarafından yutulursa, suya atan kişiye kısas gerekir. Şâfiî'nin mansûs hükmü budur.²⁰

Tahrîc: Rebî b. Suleymân el-Murâdî'ye (ö. 270/884) göre ikinci meselede anlatılan durumda atan kişiye kısas gerekmez.²¹

Cüveynî, Rebî'in bu görüşüne tahrîc demekte ve bu görüşün ashabin çoğunluğu tarafından kabul görmediğini belirtmektedir. Cüveynî'nin ifadelerinden ilk etapta, Rebî'in ikinci meseleyi birinci meseleye kıyas ettiği anlaşılmaktaysa²² da bu doğru görülmektedir. Nitekim araştırdığımız kadarıyla diğer Şâfiî kaynaklarda bu doğrultuda herhangi bir şeye rastlamadık. Hatta Mâverdi ve Şîrâzî'nin 'tepeden atılan kişi' meselesinde vecihlerden bahsetmeleri, konuyla ilgili mansûs bir hükmün bulunmadığı tezini güçlendirmektedir. Hal böyle olunca da Rebî'in mansûs olan ikinci meseleyi bu meseleye kıyas ettiğini söylemek doğru bir değerlendirme değildir. Yine de güzel bir örnek olması hasebiyle burada Rebî'in değil de Şâfiî'î fakihlerinden bazılarının ikinci meseleyi birincisine kıyas ettiğini farzederek:

Bu kimseler, mezkûr iki mansûs meselenin aynı olduğu kanaatine varmış, ikinci meseleyi birincisine kıyas ederek ilkinde olduğu gibi ikinci meselede de kısasın gerekmeceği kanaatine varmıştır. Nitekim her iki meselede de ölüm, atan kişi tarafından değil de başka bir sebeple gerçekleşmiştir.

Esasında bu tarz meselelerde muharric, meselelerin benzerliğinden yola çıkarak Şâfiî'nin bunlar hakkında farklı hükümler vermekle çelişkiye düştüğünü ve bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için de her iki meselenin aynı hükme tabi olması gerektiğini düşünmektedir. Ancak bu tür işlemler çoğu zaman mezhep içinde kabul görmemiştir.

¹⁶ Müzenî'nin bu tavrı sergilediği başka tahrîc örnekleri için bkz. Müzenî, *el-Muhtasar*, 1: 19, 127-128, 405-406.

¹⁷ Cüveynî, *Nihayetu'l-matlab*, 16: 50.

¹⁸ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzib fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), 7: 35.

¹⁹ Mâverdi, *el-Hâvî*, 12: 320; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 7: 35.

²⁰ Şâfiî, *el-Üm*, 7: 16-17.

²¹ Şâfiî, *el-Üm*, 7: 16-17.

²² Cüveynî, *Nihayetu'l-matlab*, 16: 50.

Nitekim İbnü's-Salâh, bu meselelerin farklı olup olmaması konusunda mezhep içinde ciddi ihtilaflar bulunduğunu aktarır.²³ Nevevî de bu tarz tahrîclerin çoğunda meseleler arasındaki farkı tespit etmenin mümkün olduğunu, ashabın bu farkları zikrettiğini belirtir.²⁴ Aynı şey aşağıda aktaracağımız nakil tahrîci için de geçerlidir. Bu tahrîcileri kabul etmeyen Şâfiî ulemâsına göre, Şâfiî'nin görünürde benzer olan bu meseleler hakkında farklı hükümler vermesinin temelinde, bu meselelerin esasında farklı olmaları yatmaktadır.

Örneğin Cüveynî Rebî'in tahrîcinin kabul edilmemesinin sebebini, bu iki meselenin hukuki açıdan birbirinden farklı olmasıyla açıklar. Ona göre bir kimseyi, normal şartlarda içine düşen birinin kurtulmasının umulmadığı bir suya atmak, o an o suda büyük bir balığın varlığı düşünülün yahut düşünülmesin, onu öldürmek anlamına gelir. Cüveynî öldüren canlının irade sahibi olup olmamasına göre göre de meselelerin birbirinden ayrıldığını ifade etmektedir. Suda balık tarafından öldürülme meselesinde ölüm, irade sahibi olmayan bir canlı tarafından gerçekleşmektedir. Hâlbuki yüksek bir yerden atılma meselesinde ölüm; atan kişinin atmasıyla değil de irade sahibi olan ve öldürmeyi bilinçli bir şekilde gerçekleştiren o sırada oradan geçen bir adam tarafından gerçekleşmektedir. Aynı meselede kişi aşağıya düşer düşmez, bir insan tarafından değil de, orada bulunan bir yılan tarafından ısırılıp öldürülseydi onu atan kişiye kısas gerekirdi.²⁵

2. Nakil Yoluyla Tahrîc

Nakil yoluyla tahrîcte esas itibariyle iki mansûs mesele bulunmaktadır. Ancak bu meseleler fıkhî açıdan benzer olmalarına rağmen mezhep imamının bunlar hakkındaki hükmü bir şekilde farklıdır. Muharrîc bu meselelerin benzer oldukları kanaatine vardıldıktan sonra bunların her birinin hükmünün diğeri için de geçerli olması gerektiğine karar verir. Böylece her birinin hükmünü karşılıklı olarak diğesine nakleder. Son tahlilde her bir meselenin biri mansûs diğeri de muharrec (tahrîcle elde edilmiş) iki hükmü olur. Bir mesele için mansûs olan hüküm diğeri için muharrec, biri için muharrec olan da diğeri için mansûstur.²⁶

Şâfiî âlimler bu tür tasarruflarda genellikle 'bu iki meselede nakil ve tahrîc yoluyla elde edilen iki kavil vardır' (فيقولون: فيهما قولان بالنقل والتخريج) derler.²⁷ Ebu'l-Kâsım er-Râfiî (ö. 623/1226) burada 'بالنقل والتخريج' ifadesiyle, mansûs olan hükmün diğesine nakli ve böylece bu mansûs meseleden diğeri için yeni bir hüküm tahrîc edilmesinin kastedildiğini ifade etmektedir. Ancak devamında nakil (النقل) ile 'rivayet'in kastedilmiş olmasının da mümkün olduğunu belirtmektedir. Böylece mezkûr sözün anlamı, 'her iki mesele için biri nakil yoluyla yani Şâfiî'den rivayet edilerek diğeri de tahrîc ile elde edilen iki kavil vardır' olmaktadır.²⁸

Ayrıca 'بالنقل والتخريج' ifadesinde ilk etapta, burada biri 'nakil' diğeri de 'tahrîc' olan iki farklı işlemin sözkonusu olduğu, akla gelse de esasında kastedilen bu değildir. Çünkü burada gerçekleşen şey, mansûs bir meselenin hükmünün benzeri olan başka mansûs bir meseleye nakledilmesidir. Bu nakil, ikinci mesele için kendi mansûs hükmünden başka yeni bir hükmün

²³ İbnü's-Salâh, *Edebu'l-muftî*, 97-98.

²⁴ Nevevî, *el-Mecmû*, 1: 77.

²⁵ Cüveynî, *Nihayetu'l-matlab*, 16: 50-51.

²⁶ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî, *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-kebîr)*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrût: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1997), 1: 200.

²⁷ Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 1: 200.

²⁸ Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 1: 200-201.

çıkarmı olduğu için aynı zamanda tahrîc de olmaktadır. Bundan dolayı çalışma boyunca bu faaliyete nakil yoluyla tahrîc ya da kısaca nakil tahrîci demeyi uygun gördük.

Nakil tahrîcinde esas itibariyle bir kıyas işlemi bulunmaktadır. Ancak burada kıyas tahrîcinden farklı olarak, sadece mezhep imamınca hükme bağlanmış meseleler arasında tahrîc yapılmaktadır. Yani her iki meselenin de, tahrîc işleminden önce, en azından birer hükmü vardır. Tahrîc ile birlikte her iki mesele birbirleri için hem asıl hem de fer' konumuna gelmektedir. Hâlbuki kıyas tahrîci bazen mansûs meseleler arasında bazen de biri mansûs olan diğeri mansûs olmayan iki mesele arasında gerçekleştirilmektedir. Nakil tahrîcinin mansûs meseleler arasında yapılan kıyas tahrîcinden farkı ise; muharricin nakil tahrîcinde mezhep imamının her iki mesele için vermiş olduğu hükümlere muhalefet etmemesi ve bu hükümlere, her bir meselenin hükmünü diğeriye intikal ettirmek suretiyle, alternatif hükümler getirmesidir. Hâlbuki kıyas tahrîcinin mansûs meseleler için yapılanında; muharric, mezhep imamının meselelerden biri için verdiği hükmün evla ya da essah olduğunu belirterek diğeri görüşü bir nevi kabul etmemektedir. Aşağıda zikredilecek örnek incelendiğinde mesele daha iyi anlaşılacaktır:

Birinci Fer': Bir kimse birine bineğini verir, üzerinden bir müddet geçtikten sonra bineği verdiği kimseyle aralarında, bineğin icâre (kira) ile mi yoksa âriyet (ödünç) mi verildiği noktasında anlaşmazlık çıkar. Binek sahibi bineği icâre olarak verdiğini, diğeri ise bineği âriyet olarak aldığını iddia ederse kimin sözüne itibar edilir? Şâfiî'ye göre burada, yemin etmesi şartıyla bineği ödünç aldığını iddia edenin sözüne itibar edilmelidir.²⁹ Bu, Şâfiî'nin mansûs görüşüdür.

İkinci Fer': Bir kimse başkasına ait bir toprağı eker fakat daha sonra toprak sahibiyle aralarında toprağın kira ile mi yoksa âriyet olarak mı verildiği hususunda ihtilaf çıkar. Toprak sahibi toprağını ücret karşılığında kiraya verdiğini, toprağı eken ise aralarındaki akdin âriyet olduğunu iddia ederse kimin sözüne itibar edilmelidir? Şâfiî'ye göre burada toprak sahibinin sözüne itibar edilir. Müzenî'nin aktardığına göre bu Şâfiî'nin mansûs hükmüdür.³⁰

Tahrîc: Mâverdî; Ebû İshâk el-Mervezî (ö. 340/951) ve İbn Ebî Hüreyre (ö. 345/956) de dahil Şâfiî'lerin çoğunluğunun bu iki meselenin hükümlerini karşılıklı olarak birbirine naklettiklerini ifade etmektedir.³¹ Cüveynî ise Şâfiî âlimlerin bu konuda ihtilaf ettiklerini, bazı Şâfiî âlimlerin bu konuda nakil yoluyla tahrîcde bulunduğunu belirtmektedir. Böylece her bir mesele için Şâfiî'nin iki kavli/görüşü olmaktadır.³² Bunlardan biri mansûs olan diğeri de nakil tahrîci yoluyla elde edilen görüştür.

Görüldüğü üzere bu meselede Şâfiî âlimler, benzer olduklarını düşündükleri iki mansûs meseleyi birbirine kıyas etmiş daha sonra Şâfiî'nin biri için verdiği hükmün diğeri için de geçerli olduğu kanaatine varmışlardır. Böylece hükümleri meseleler arasında karşılıklı olarak nakletmişlerdir. Hâlbuki Müzenî aynı meselede bu şekilde davranmamıştır. O, Şâfiî'nin toprak meselesindeki hükmünün binek meselesindeki hükmüne muhalif olduğunu ve evla olanın toprak meselesiyle ilgili görüşü olduğunu beyan etmiştir. Bununla birlikte Müzenî; hükümleri, meseleler arasında karşılıklı olarak nakletmemiş, hükümlerden birinin olması

²⁹ Şâfiî, *el-Üm*, 4: 514.

³⁰ Müzenî, *el-Muhtasar*, 176.

³¹ Mâverdî, *el-Hâvî*, 7: 472-473.

³² Cüveynî, *Nihayetu'l-matlab*, 7: 145.

gereken (evla) olduğunu belirterek diğerinin yanlış olduğunu -açıkça ifade etmemiş olsa bile- ima etmiştir.³³

Yukarıda mansûs hükme muhalif kıyas ve nakil tahrîclerinin genel olarak Şâfiî ulema tarafından kabul edilmediğini söylemiştik. İlk dönem Şâfiî âlimlerinden olan ve çalışmalarıyla Şâfiî mezhebinin oluşumunda büyük katkıları olduğu kabul edilen İbn Süreyc'in (ö.306/918) tasarrufları, genellikle benzer gibi görünen bu meselelerin esasında farklı olduğu yönündedir. O Şâfiî'nin nasları arasındaki tenakuzu çoğu zaman giderme yoluna gitmiş, fakat bunu, ilgili meselelerin hükümlerini birbirlerine naklederek değil, meseleler arasında ince farkları ortaya çıkarmaya çalışarak yapmıştır. İbn Süreyc'in Şâfiî'nin naslarına karşı takındığı bu tavır, Şâfiî'nin "ihtilâfû'l-hadîs"te sorunu halletmek için başvurduğu cem ve te'lif metoduna benzemektedir.

Örneğin bir önceki meselede İbn Süreyc; meseleler arası hüküm naklinde bulunmamış bunun yerine her iki meselenin hükümlerini olduğu gibi kabul etmiştir. İbn Süreyc, Şâfiî'nin mezkûr iki mesele ile ilgili farklı hükümler vermesini, örfün bu farklılığı gerektirmesine bağlamıştır. Ona göre örf, toprağın icâre olarak (ücret mukabilinde) verilmesini gerektirir. Bundan dolayı toprak meselesinde toprak sahibinin sözüne itibar edilir. Yine örf, bineğin âriyet (ödünç, ücretsiz) olarak verilmesini gerektirir. Dolayısıyla binek meselesinde binek sahibinin değil de ödünç aldığı söyleyenin sözüne itibar edilir.³⁴ Böylece İbn Süreyc, meselelerin esasında birbirinden farklı ve aralarında ince bir farkın olduğunu göstermeye çalışarak, tenakuz gibi görülen durumu gidermeye çalışmıştır. Aşağıda vereceğimiz örnekte de İbn Süreyc'in tutumu dikkate şayandır:

Birinci Fer': Şâfiî'ye göre suya bir damla şarap, idrar, kan veya gözle görülebilen başka herhangi bir necaset düşerse, su necis olur. Müzenî bu hükmü, "Şâfiî dedi" şeklinde onun nassı olarak aktarmaktadır.³⁵ Şâfiî suya gözle görülmeyen bir necasetin düşmesi durumundan bahsetmemiştir. Ancak Şâfiî âlimler; Şâfiî'nin bu nassının, suya gözle görülmeyen bir necasetin düşmesi durumunda suyun necis olmayacağına, mefhûm yoluyla delalet ettiğini ifade etmektedirler.³⁶

İkinci Fer': Şâfiî'ye göre; elbiseye idrar, dışkı veya içki bulaştığından emin olduğunda, bu necasetler gözle görülsün veya görülmesin elbise yıkanmalıdır. Mâverdî bu görüşün İmlâ'da geçtiğini aktarmaktadır.³⁷

Suya veya elbiseye gözle görülen necasetlerin bulaşması konusunda Şâfiî'nin bahsi geçen iki nassı arasında; uyum varken, gözle görülmeyen necasetlerin bulaşması konusunda görünürde bir tenakuz söz konusudur. Nitekim gözle görülen necasetlerde her ikisi de necis olurken gözle görülmeyen necasetlerde biri necis olmakta diğeri ise necis olmamaktadır. Suyun gözle görülmeyen bir necasetle necis olmayacağı Şâfiî'nin nassının mefhûmünden anlaşılabilir ancak elbisenin bu tarz bir necasetle necis olacağı Şâfiî'nin sarîh nassı ile ifade edilmektedir.

Tahrîc: Ebû İshâk el-Mervezî, her iki meselenin birbirine benzer olduğundan hareketle, her birinin hükmünü bir diğerine nakletmiştir. Ona göre Şâfiî'nin gözle görülmeyen

³³ Müzenî, *el-Muhtasar*, 176.

³⁴ Mâverdî, *el-Hâvî*, 7: 473.

³⁵ Müzenî, *el-Muhtasar*, 1: 53.

³⁶ Mâverdî, *el-Hâvî*, 1: 293.

³⁷ Mâverdî, *el-Hâvî*, 1: 293.

necasetlerle ilgili iki görüşü vardır. Birinci görüşe göre hem su hem de elbise gözle görülmeyen necasetlerle necis olur. Bu hüküm su için muharrec elbise için mansûstur. İkinci görüşe göre ikisi de necis olmaz. Bu görüş, su için mansûs elbise için muharrectir. İbn Süreyc ise her iki nassı olduğu gibi kabul etmiş ve meseleler arasında nakil tahrîcine başvurmamıştır. Ona göre Şâfiî'nin su meselesinde bahsettiği gözle görülme, emin olmanın iki durumundan biridir. Şâfiî ikinci durumdan, yani bulaştığından emin olunan ancak gözle görülmeyen necasetten bahsetmemiştir. Hâlbuki elbisede emin olmanın her iki durumundan da bahsetmiştir. Dolayısıyla elbise konusundaki sarîh nassından dolayı su konusundaki mefhum yoluyla elde edilen görüş terkedilir. Böylece hem su hem de elbise gözle görülmeyen necasetle necis olur ve hükümler arasında tenakuz ortadan kalkar.³⁸ İbn Süreyc pek çok yerde bu tarz bir tutum sergilemiştir.³⁹ Bununla birlikte İbn Süreyc'in kendisinin de nakil yoluyla tahrîce başvurduğu örnekler bulunmaktadır. Aşağıdaki örnek bu tahrîclerdendir:

Birinci Fer': Akit ancak icâb ve kabul ile inikad eder. Teâtî ile bey' akdi inkiad etmez.⁴⁰ Cüveynî'ye göre Şâfiî'nin nassının zahirine göre teâtî ile bey' akdi inkiad etmez. Bey'e delalet eden karineler olsa dahi.⁴¹

İkinci Fer': Bir kimse (Kâbe'ye götürmek üzere) hedy kurbanı olacak deveyi yola çıkarır, hayvan yolda hastalanır ve sahibi (ölmesin diye onu kesitikten sonra) ayakkabısını kanına daldırıp hörgücüne vurursa; bu işareti (hörgüç üzerindeki kanı) gören kişi sırf işaretten dolayı hayvanı yiyebilir mi? Bu konuda Şâfiî'nin iki görüşü vardır.⁴²

Tahrîc: İbn Süreyc'e göre bey'in irade edildiğini gösteren karinelerin varlığı durumunda teâtî ile akdin inikad etmesi meselesinde de Şâfiî'nin iki görüşü olmalıdır.⁴³ İlk görüş mansûs olan ve teâtî ile akdin inikad etmediğini ifade eden görüştür. İkincisi ise İbn Süreyc'in tahrîc ile elde ettiği görüştür ve teâtî ile akdin inikad ettiğini ifade eder. İbn Süreyc bu sonuca, birinci meseleyi ikinci meseleye kıyas ederek ulaşmış ve meseleler arasında nakil tahrîcinde bulunmuştur.

Nakil tahrîcinde bazen -aktardığımız son örnekte olduğu gibi- bir meselenin iki diğer meselenin ise yalnızca bir mansûs hükmü olabilir. Tek bir hükme bağlanmış meselenin hükmü de benzeri olduğu diğer meselenin iki hükmünden biriyle aynıdır. Muharric bu durumda farklı ikinci hükmü diğer meseleye nakleder. Böylece onun da iki hükmü olur. Aşağıdaki meselede bu tarz bir tahrîc sözkonusudur:

Birinci Fer': Bir rehin akdi esnasında rehin olarak belirlenen koyunun karnında o an mevcut olan yavrunun veya memesindeki sütün akdin tarafları tarafından konuşulmamış olması durumunda bunların rehin konusuna dâhil olup olmayacağı ile ilgili, İmam Şâfiî'den iki farklı görüş aktarılmıştır. Birinci görüşe göre bunlar rehne dâhil değildir. Çünkü rehin rakabededir, ondan zuhur edende değil. Hayvanın sütü ve karnındaki yavru da hayvandan ayrı şeylerdir. Diğer görüşe göre ise bunlar da rehne dâhildir.⁴⁴

İkinci Fer': Meyve veren hurma ağacının rehin verilmesi konusunda Şâfiî'nin tek bir görüşü vardır. Şayet akit esnasında meyvelerin rehne dâhil olup olmayacağı konuşulmamışsa,

³⁸ Mâverdî, *el-Hâvî*, 1: 294.

³⁹ Bazı örnekler için bkz. Mâverdî, *el-Hâvî*, 1: 424, 2: 79, 3: 131, 7: 465, 8: 325.

⁴⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 9: 162.

⁴¹ Cüveynî, *Nihayetu'l-matlab*, 5: 432.

⁴² Cüveynî, *Nihayetu'l-matlab*, 5: 432.

⁴³ Cüveynî, *Nihayetu'l-matlab*, 5: 432; Nevevî, *el-Mecmû'*, 9: 162.

⁴⁴ Şâfiî, *el-Üm*, 4: 337.

meyveler rehne dâhil değildir. Şâfiî buna gerekçe olarak şöyle demiştir: “لأنه عين ترى” (Çünkü meyveler görünebilen aynı bir maldır).⁴⁵

Tahrîc: Şâfiî'nin nassında meyve veren ağaç mutlak olarak kullanılmış; aşısı yapılmış olan veya olmayan şekilde takyid edilmemiştir. Aşısı yapılmış ağacın meyvesinin rehne dâhil olmamasında Şâfiî fakihler arasında ittifak varken; diğerinde ihtilaf edilmiştir.

Ebû Ali İbn Ebî Hayrân (ö. 320/931) aşısı yapılmamış olan ağacın rehin verilmesi meselesini koyun meselesine kıyas etmiştir. İbn Hayrân burada iki mesele arasındaki benzerlikten yola çıkarak, aşısı yapılmamış meyve ağacının rehin verilmesinde de tıpkı karnında yavru veya memesinde süt olan koyunun rehin verilmesinde olduğu gibi iki hükmün olması gerektiği kanaatine varmıştır. İlk hüküm (rehne dahil olmaması) mansûs iken ikincisi (rehne dahil olması) kendisinin tahrîc ile elde ettiği hükümdür. İbn Hayrân'ın bu tahrîci, Bağdat Şâfiî ekolünden bazılarınca desteklense de Ebû İshak el-Mervezî, İbn Ebi Hüreyre ve Basra Şâfiîleri tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁶ Şu meselede benzer bir tahrîc uygulaması söz konusudur:

Birinci Fer': Zekâtın kişinin malların bulunduğu yerden veya ona mücavir yerlerden başka bir yerde verilmesi, Şâfiî mezhebine göre caiz değildir. Zekâtını başka yerde veren kişi günahkâr olur. Ancak bu günahkâr olma durumuna rağmen zekât eda edilmiş olur mu? Bu konuda Şâfiî'nin iki kavli/görüşü bulunmaktadır. İlkine göre eda etmiş olmaz. İkinci görüşe göre, günahkâr olmakla birlikte zekâtı geçerlidir.

İkinci Fer': Şâfiî; malları iki ayrı yerde bulunan (örneğin bir şehirde yirmi başka bir şehirde de yirmi koyunu bulunan) birinin zekâtını bu yerlerden sadece birinde vermesini kerih görmeye birlikte geçerli görmüştür. Yani bu ikinci durumda Şâfiî'ye ait tek bir görüş bulunmaktadır.

Tahrîc: Bazı Şâfiî âlimler bir önceki mesele ile benzerliğinden dolayı bu meseleyi ilkin kıyas etmiş sonuç olarak bu meselede de iki kavlin bulunması gerektiğine hükmetmişlerdir.⁴⁷ Nitekim her iki meselede de zekâtın, kişinin mallarının bulunduğu yerin dışında başka bir yerde verilmesi söz konusudur. Meseleler arası benzerlik noktası da budur.

Aktardığımız örnekler incelendiğinde nakil tahrîcinin fer'î bir mesele hakkında hüküm vermekten ziyade, Şâfiî'nin bununla ilgili görüş veya görüşlerinin (kavl, kavlan, akval) tespitine yönelik bir faaliyet olduğu görülmektedir.

3. Fıkhî Kıyas İle İlgili Bir Tartışma

Eyüp Said Kaya'ya göre fıkhî kıyasa başvurarak tahrîcte bulunmak, fıkıh kavramlarının gelişmişlik seviyesiyle alakalıdır. Nitekim fıkhî kıyas yoluyla yapılan tahrîc uygulamalarına bakıldığında, meselelerin ikisini de kapsayacak bir üst kural, fıkhî zabıt veya küllî kaide tespit edilmesi halinde fıkhî kıyasa ihtiyaç kalmadan aynı hükümlere rahatlıkla ulaşılabildiği görülmektedir.⁴⁸ Kaya'nın Hanefî fakihlerin tahrîc uygulamalarını inceleyerek vardığı söz konusu tespit Şâfiî fakihler için yerinde olmadığı söylenebilir. İlk olarak, Şâfiî mezhebinin büyük iki fakih kabul edilen Müzenî ve İbn Süreyc gibi müntesip müctehid

⁴⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 4: 334-335.

⁴⁶ Mâverdî, *el-Hâvî*, 6: 120-121.

⁴⁷ Mâverdî, *el-Hâvî*, 3: 125.

⁴⁸ Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlal* (Marmara Üniversitesi, Doktora, 2001), 242.

konumundaki iki âlim ile Ebû İshâk el-Mervezî ve İbn Ebî Hüreyre gibi otoriter Şâfiî âlimlerin, pek çok yerde kıyas tahrîcine başvurmaları, Kaya'nın tespitiyle tezat teşkil etmektedir. Zira bu âlimler Şâfiî'nin usûlünü çok iyi bilen, onun kaide ve kuralarını fûrû' fıkha tatbik etmede maharetleriyle tanınan kişilerdi. Hatta ilk ikisinin mutlak müctehid mi yoksa müntesip müctehid mi oldukları hususu, mezhep içerisinde tartışma konusu olmuştur.⁴⁹ İkinci olarak kıyas tahrîci salt yeni meseleleri hükme bağlamak için başvurulan bir ictihad çeşidi de değildir. Zira kıyas tahrîcî yeni meselelerin halledilmesinin bir aracı olmanın yanında, Şâfiî'nin çelişkili olduğu düşünülen iki mansûs meselesi arasında tenakuzu gidermenin de araçlarından biridir. Buna ilaveten, Şâfiî'nin bir meseleye dair görüşlerinin tespiti için de fikhî kıyasa başvurulmaktadır. Bahsettiğimiz bu son iki durum zorunlu olarak iki farklı mansûs fer' arasında gerçekleşmekte ve yine bunlar arasında zorunlu bir kıyası gerektirmektedir. Son olarak salt usûl bilgisi eksikliği ve mezhep kavramalarının gelişmemiş olması, fikhî kıyasa başvurunun başat sebebi olsaydı, Müzenî'den başlayarak ilk büyük usûl eserlerinin yazılmaya başlandığı hicri dördüncü asrın başlarına kadar geçen yüz küsur sene boyunca, Şâfiî kaynaklarda yalnızca fikhî kıyas örnekleriyle karşılaşır, usûl, fikhî zâbit ve küllî kaideler üzerine yapılan tahrirlere rastlamazdık. Hâlbuki bu süre zarfında telif edilen eserler ile bu dönemden intikal eden görüşler mezkûr tahrîc örnekleriyle doludur.

4. Tahrîc Yoluyla Elde Edilen Hükümün Meşruiyeti ve Bu Hükümün Mezhep İmamına Atfedilmesi

Kıyas yoluyla tahrîcte imamın hükmüne 'mansûs kavî' (القول المنصوص) muharricinkine ise tahrîcile elde edilen kavî' (القول المخرج) denir.⁵⁰ Şâfiî mezhebinde 'kavî' yalnızca imam Şâfiî'nin görüşleri için kullanılan bir ıstılahtır. Ashabın görüşlerine de vecih denir.⁵¹ Tahrîcile elde edilen bir görüşün, teknik olarak Şâfiî âlimlerden birine ait olmasına rağmen kavî olarak adlandırılması, mansûs olmayan meselenin hukuki açıdan mansûs olanla aynı olması fikrinden kaynaklanmaktadır. Bu tavrın temelinde, 'mezhep imamı birinci mesele hakkında şu görüşü beyan etmişse, fikhî açıdan aynı olan ikinci mesele hakkında da aynı görüşü beyan ederdi' düşüncesi yatmaktadır.

Hem kıyas hem de nakil tahrîcinde asıl ile fer' arasında illet ortaklığı önemlidir. Aslın illetinin fer' de de bulunduğu ya herhangi bir araştırmaya gerek bırakmayacak şekilde açık ve kat'i olarak bilinmekte ya da muharric istinbât yoluyla bu illete ulaşmaktadır. Bu iki tahrîcile elde edilen hükümün imama nispetiyle ilgili görüşler bu iki duruma göre değişkenlik göstermektedir.

Çalışmanın başında da ifade edildiği gibi, tahrîcîn üçlü tasnifle ele alınması muasır çalışmaların ürünüdür. Diğer mezheplerde olduğu gibi Şâfiî mezhebinde de hemen her zaman tahrîc kelimesi yalnız kullanılır ve tahrîc denildiğinde de genellikle tahrîcîn iki kısmı olan *tahrîcû'l-fürû' ale'l-usûl* (fer'î bir meseleyi mezhep imamının usulünü kullanarak çözmek) ve *tahrîcû'l-fürû' ale'l-fürû'* birlikte kastedilir. Bu nedenle tahrîcîn meşruiyeti ve tahrîcile elde edilen hükümün mezhep imamına nisbetiyle ilgili Şâfiî âlimlerin görüşleri incelenirken, bu görüşlerin tahrîcîn hangi kısmı ile ilgili olduğunu tespit etmek önemlidir. Bu doğrultuda aşağıda Şâfiî âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini değerlendirirken ilk etapta bu görüşlerin tahrîcû'l-fürû' ale'l-fürû' ile ilgili olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Edebu'l-muftî*, 94.

⁵⁰ Cüveynî, *Nihayetu'l-matlab*, 16: 50; İbnü's-Salâh, *Edebu'l-muftî*, 130.

⁵¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1: 107.

Tahrîcin bahsi geçen iki kısmı arasındaki temel ayırım birinde mezhep imamının usûlünün diğesinde ise fûrû' fıkhâ dair görüşlerinin kaynak olarak ele alınmasıdır. Bu ayırım, Şâfiî âlimlerin tahrîcin hangi çeşidi hakkında konuştuklarını tespitinde önemli ölçüde işlevseldir. Eğer siyak-sibak ilişkisinden, ortada iki ayrı fer'î meselenin varlığı ve bunların ya birbirlerine kıyas edildiği (kıyas tahrîci) ya da birinin hükmünün karşılıklı olarak diğesine nakledildiği (nakil tahrîci) bir tahrîc türünden bahsedildiği anlaşılıyorsa; metinde geçen tahrîc kelimesiyle *tahrîcû'l-fürû' ale'l-fürû'* un kastedildiği söylenebilir.

Son olarak, fakihlerin hem kıyas hem de nakil tahrîcinde asıl ile fer'î meselenin birbiriyle hukuki açıdan aynı olup olmamasına göre hareket ettiklerini ve onların tahrîcin meşruiyeti ve mezhep imamına nispetiyle ilgili kanaatlerinin de bu doğrultuda şekillendiğini söylemek istiyoruz.

5. Kıyas Tahrîci

İbnü'l-Kâs'ın '*Edebü'l-kadî*' kitabında çok fazla tahrîc örneği olmakla birlikte; onun, tahrîcin meşruiyeti ya da tahrîcle elde edilen hükmün imama nispetiyle ilgili sarıh bir ibaresine rastlamadık. Bununla birlikte kitaptaki tahrîc örnekleri incelendiğinde onun bu konuyla ilgili görüşlerine çok rahat bir şekilde ulaşılabilir. Öncelikle bu tahrîcilerin çoğu kıyas tahrîcidir ve bunların kahir ekseriyeti bizzat İbnü'l-Kâs'ın kendisinin tahrîcleridir. Bu da onun kıyas tahrîcini meşru gördüğünü göstermektedir. Ayrıca ilgili kıyas tahrîci örneklerine bakıldığında onun her seferinde mansûs olmayan bir meseleyi zikrettiğini, akabinde 'Şâfiî'nin bu konudaki görüşü şudur' (فمذهب الشافعي) diyerek bu meseleye dair bir hüküm belirttiğini daha sonra 'bunu Şâfiî'nin mezhebi üzerine tahrîcle söyledim' (وقلته على مذهب الشافعي تخريجا),⁵² 'bunu onun mezhebi üzerine tahrîcle söyledim' (قلته على مذهبه تخريجا)⁵³ ya da sadece 'bunu tahrîcle söyledim' (قلته تخريجا)⁵⁴ gibi ifadeler kullandığı görülmektedir. İbnü'l-Kas'ın ilk önce Şâfiî'nin mezhebi/görüşü budur deyip akabinde bunu onun (başka) bir mezhebi/görüşü üzerine tahrîcle söylediğini ifade etmesi; onun tahrîcle vardığı hükümleri Şâfiî'ye nispet ettiğini göstermektedir.

Şîrâzî, türleri arasında fark gözetmeksizin tahrîc ile elde edilen görüşlerin Şâfiî'ye nispet edilemeyeceğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Şîrâzî'ye göre bir kimsenin bizzat kendisinin nas ile ifade ettiği (ما نص عليه) ya da nassının yerine geçebilecek bir şeyin delâlet ettiği şey ona isnad edilebilir. Bir kimsenin söylemediğini yahut nassının yerine geçen bir şeyin delalet etmediğini ona isnad etmek caiz değildir. Şîrâzî bu görüşünü, Şâfiî'nin 'sâkite söz isnad olunmaz', sözüyle desteklemiştir. İlk etapta tahrîc ile elde edilen görüşlerin imama nispet edilemeyeceğinden bahseden Şîrâzî, karşıt görüş sahiplerinden bahsederken konuyu kıyas yoluyla yapılan tahrîce getirmiştir. Çünkü karşıt görüşe göre Allah ve Peygamberinin sözlerine kıyas yoluyla elde edilen hüküm Allah'a ve Peygamberine isnat edilebildiği gibi, mezhep imamının sözüne kıyas yapılarak elde edilen hüküm de imama isnad edilebilir. Şîrâzî bu tür durumlarda kıyas yoluyla elde edilen hüküm için 'bu Allah'ın sözüdür, bu Peygamberin sözüdür' demenin caiz olmadığını olsa olsa 'bu Allah'ın dinidir, bu

⁵² İbnü'l-Kas, *Edebü'l-kadî*, 1: 180, 184, 256, 2: 422.

⁵³ İbnü'l-Kas, *Edebü'l-kadî*, 1: 204, 206, 253, 2: 409.

⁵⁴ İbnü'l-Kas, *Edebü'l-kadî*, 1: 183, 186, 201, 203, 211, 212, 217.

Peygamberin dinidir' denilebileceğini belirterek karşıt görüşün getirdiği delili çürütmeye çalışmıştır.⁵⁵

İtirazın kıyas tahrîci üzerinden gelmesi, muhtemelen kıyas tahrîcinin aşağıda değineceğimiz nakil tahrîci ile birlikte en yaygın kullanılan tahrîc yöntemi olmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte; tahrîc ile elde edilen hükmün imama nisbet edilemeyeceğini savunan Şîrâzî'nin bunu mutlak surette değil de prensipte savunduğu, kendisinin dile getirdiği istisnadan anlaşılmaktadır. Ona göre imamın hükme bağladığı mesele ile hakkında hükmü bulunmayan mesele arasında, hukuki olarak fark konulamayacak kadar bir ayniyet sözkonusu ise, imamın hükmünün mezkûr mesele için de geçerli olacağı kabul edilir ve bu şekilde tahrîc ile elde edilen görüş imama nispet edilebilir. Örneğin müşterek mülkiyete konu evin maliklerinden biri kendi payını satmak isterse diğer ortağın (ortakların) şûf'a hakkı doğar. Müşterek mülkiyete konu ev için şûf'a hakkını savunan kişinin arazi, tarla ve benzerinde de bunu kabul ettiği varsayılır ve bu bir görüş olarak ona nispet edilir. Bu, kıyas tahrîci ile elde edilen hükmün imama nispet edilebileceğini savunanların getirdiği bir delil olsa da Şîrâzî bunu genel ilkeye bir istisna olarak görmektedir. Zira ona göre bu örnekte ev ile tarla ve arazi arasında hukuki açıdan hiçbir fark yoktur.⁵⁶ Şîrâzî'nin fikhî açıdan aralarında fark bulunmayacak kadar benzer olan meselelerde hem kıyas yoluyla tahrîci hem de bunun imama nisbetini kabul ettiği, diğer meslelerde ise tahrîci (hem tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûlü hem de tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû'u) kabul etse de bu yolla elde edilen hükmün imama nispet edilemeyeceği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

Cüveynî, müctehidlerin bulunmadığı ve yalnız (ictihad makamına ulaşmamış) mezhep birikiminin nakilcilerinin bulunduğu farazi bir zamandan bahseder ve bu nakil fakihleri ikiye ayırır. Birinci gruptaki fakihler güvenilir nakilcilerdir ancak mansûs olmayan meseleleri mansûs olana kıyas edecek yetenekten yoksundular. Yani kıyasın inceliklerini bilmezler. Diğerleri ise bu yetenekte olanlardır. Cüveynî'ye göre nakil fakihe sorulan mesele ya mansûstur ya da mansûs değildir. Mansûs meselelerde bu fakihler direkt olarak Şâfiî'nin hükmüyle amel edip fetva vermelidirler.⁵⁷ Meselenin kıyas tahrîcini ilgilendiren kısmı mansûs olmayan meselelerle ilgilidir. Cüveynî mansûs olmayan meseleleri de ikiye ayırmaktadır. Bunlar da ya başka mansûs bir meseleyle hukuki açıdan birbirlerine benzerdirler ve bu benzerliği tespit etmek için ekstra bir düşünmeye ihtiyaç yoktur. Yani benzer oldukları apaçık ortadadır. Ya da benzerlikleri bu denli açık değildir. Cüveynî'ye göre aynı oldukları apaçık bilinen meselelerde mansûs olanın hükmü mansûs olmayana ilhak edilir ve bu tarz bir ilhak işlemi, nakil fakih tarafından yapılabilir.⁵⁸ Cüveynî bu nakil fakihin kıyas yöntemlerine hakim olmasının gerekmediğini de ifade etmektedir.⁵⁹ Kanaatimizce Cüveynî'nin burada 'ilhak etmek' tabirini kullanması ve ısrarla kıyas yöntemlerini bilmeyi gerektirmemekten bahsetmesi, bu işlemi bir tahrîc faaliyeti olmaktan çıkarmamaktadır. Yine netice itibarıyla bunun bir kıyas tahrîci olduğunu ve bu tarz meseleler için kıyas tahrîcini kabul ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca açıkça ifade etmese de ibarelerinden onun bu tür meselelerde

⁵⁵ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *et-Tebşıra fî usûli'l-fıkh*, thk. Muahmmed Hasan Heytu (Dımaşk: Dârü'l-fıkr, 1980), 517.

⁵⁶ Şîrâzî, *et-Tebşıra*, 517.

⁵⁷ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Gıyâssü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Mektebetü İmamü'l-Harameyn, 1981), 418.

⁵⁸ Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 421.

⁵⁹ Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 424.

kıyas tahrîci ile elde edilen hükmün imama nispet edilebileceği görüşünde olduğunu da söyleyebiliriz.

Cüveynî, benzerlikleri yukarıda bahsettiğimiz şekilde açık olmayan ve kıyası bilmeyi gerektiren meselelerde; imamın mezhebine, hareket tarzına ve kıyas yöntemine vakıf olan fakihleri (bunlar ikinci gruptaki nakil fakihlerdir) yetkili görür. Bunların mansûs olmayana mansûs olana ilhak edebileceğini ifade eder. Cüveynî Şâfiî'nin kaidelerini ihata eden ve onun kıyaslarını inceleyip öğrenmiş olan nakil fakihi, mansûs olmayana mansûs olana ilhak etme konusunda, mutlak müctehidin naslara karşı durumuna benzetmiş, hatta onun işinin mutlak müctehidin işinden daha kolay olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Cüveynî bu şekilde bir kıyas bilgisi ve mezhebe hâkim olmayı gerektiren tahrîc amelisiyle elde edilen hükmün imama nispetiyle ilgili açık bir şey söylememişse de sözlerinden buna yönelik bir çıkarımda bulunulabilir. Nitekim o, bu hükme uyan müstefînin kıyası bilen nakil fakihe değil de mezhep imamına tabi olmuş olacağını ifade etmektedir. Bundan da onun kıyas tahrîciyle elde edilen hükmün imama nispet edilebileceği görüşünde olduğu çıkarılabilir.⁶¹

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), meseleleri, aralarında fark olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırmıştır. O, aralarında fark olduğu bilinen meselelerden mansûs olanın hükmünün mansûs olmayana nakledilmesini doğru bulmamıştır. Ancak iki mesele arasında fark yoksa Şâfiî'nin mansûs olan için verdiği hükmün mansûs olmayan için de geçerli olduğunu belirtmiştir.⁶² Buradan Râzî'nin aralarında fark bulunmayan meseleler için kıyas tahrîcini ve hatta bu şekilde elde edilen hükmün imama nispet edilebileceğini kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Râfiî, hem hükmünün hem de illetinin mezhep imamı tarafından belirtildiği meseleler ile sadece hükmün belirtildiği meseleleri ayrı ayrı değerlendirmektedir. Ona göre hem hükmü hem de illeti mansûs ise illet vasıtasıyla mansûs olmayan meseleler mansûs olana ilhak edilir. Yani mansûs olanın hükmü kendisiyle aynı illete sahip mansûs olmayan meselelere teşmil edilir. Râfiî, yalnızca hükmün mansûs olduğu meselelerde illetin istinbât edilmesi ve hükmün müşterek illetlere sahip mansûs olmayan meselelere intikali konusunda, dönemin büyük Şâfiî âlimlerinden aynı zamanda Râfiî'nin babasının da hocası olan Muhammed b. Yahya'nın (ö.548) cevaz vermediğini aktarmaktadır. Bununla birlikte Râfiî, ashabın uygulamasının bunun aksini gösterdiğini ifade etmektedir. O, Şâfiî âlimlerin, mansûs bir meselenin hükmünü naklettiklerini sonra bu hükmün illetinin ne olduğu hususunda ihtilaf ettiklerini ve her birinin mezkûr mansûs hükmü kendi tespit ettikleri illete sahip mansûs olmayan fer'î meselelere ta'mim ettiklerini belirtmektedir. Râfiî'nin bu ifadeleri onun açık bir şekilde kıyas tahrîcini, illeti mansûs olsun veya olmasın, kabul ettiğini göstermektedir.⁶³

İbnü's-Salâh da kıyas tahrîcini kabul edenlerdendir. Ona göre Şâfiî'nin mezhebinin kaidelerine vakıf, onun hareket tarzına ve kıyas yöntemlerine aşına olan mezhepte müctehid fakih, mansûs olmayana mansûs olana ilhak ederek fıkhî çözüme kavuşturabilir. İbnü's-Salâh, Cüveynî'nin yaptığı gibi, mezhepte müctehidin mezhep imamının nassına karşı pozisyonunu mutlak müctehidin Şari'in nassına karşı pozisyonuna benzetmiştir. İbnü's-Salâh devamında, tahrîcle elde edilen hükme uyan müstefînin mezhepte müctehide değil de mezhep imamına

⁶⁰ Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 425-426.

⁶¹ Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 427.

⁶² Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *el-Mahsûl fi İlmî Usûli'l-fıkh* (Kahire: Dârü's-selâm, 2019), 3: 1386.

⁶³ Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 12: 423.

tabi olmuş olacağını ifade ederek, Cüveynî'nin de bunu kesin bir şekilde ifade ettiğini belirtmiştir.⁶⁴

İbnü's-Salâh, bahsi geçen vasıfları haiz olmayan daha alt rütbedeki fakihlerin de aralarında fark olmadığı apaçık bilinen meselelerden mansûs olanın hükmünü mansûs olmayana naklederek tahrîc yapabileceğini ifade etmiş ancak bu şekilde elde edilen hükmün Şâfiî'ye nisbetiyle ilgili herhangi bir şey söylememiştir.⁶⁵

Nevevî, İbnü's-Salâh ile aynı görüştedir. Şu farkla ki o da Şîrâzî gibi, tahrîc ile elde edilen hükmün imama isnad edilemeyeceğini düşünmektedir.⁶⁶ Bununla birlikte Nevevî, "bu sözünün ya da aslının (usulünün) kıyasıdır" şeklinde mukayyed bir nisbeti kabul ettiğini *Ravzatü't-tâlibîn*' de açıkça ifade etmektedir.⁶⁷

İbnü's-Sübki (ö. 771/1370) benzer iki meseleden mansûs olanın hükmünün mansûs olmayana aktarılabilirliğini, buna 'muharrec kavli' denildiğini ve essah olanın muharrec kavlin mutlak olarak değil de mukayyed olarak Şâfiî'ye nisbet edilebileceğini ifade etmiştir.⁶⁸ Ebû Zür'a İbnü'l-İrâkî (ö. 826/1423), İbnü's-Sübki'nin mukayyed olarak nisbet edilebilir ifadesini, Nevevî'den mühlhem olarak "bu sözünün ya da aslının (usulünün) kıyasıdır" şeklinde izah etmiştir.⁶⁹

6. Nakil Tahrîci

İbnü'l-Kas'ın nakil tahrîci ile ilgili görüşlerine -kıyas tahrîcinde olduğu gibi- onun bizzat kendisinin yaptığı nakil tahrîcileri üzerinden ulaşılabilir. *Edebü'l-kâdî*'nin pek çok yerinde onun benzer olduğunu düşündüğü mansûs meselelerin hükümlerini birbirlerine karşılıklı olarak naklettiği görülmektedir. Bu onun nakil tahrîcini caiz gördüğünü göstermektedir. Yine bu örneklerimize baktığımızda, yukarıda kıyas tahrîcinde aktardığımız ifadelerin haricinde pek çok yerde 'bu konuda Şâfiî'ye ait iki kavli/görüş vardır' (فيه قولان) dedikten sonra biri Şâfiî'nin mansûs diğeri de kendi tahrîciyle ulaştığı iki ayrı hüküm aktardığı görülmektedir.⁷⁰ Onun tahrîc ile ulaştığı hükmü Şâfiî'nin kavli olarak belirtmesi; açık bir şekilde onun, tahrîc ile ulaşılan hükmün mezhep imamına nispet edilmesini caiz gördüğünü göstermektedir.

Şîrâzî kıyas tahrîcinden farklı olarak burada ne nakil tahrîcini kabul etmekte ne de (tabii olarak) nakil tahrîci ile imama görüş isnad etmeyi caiz görmektedir. Bir önceki başlıkta aktardığımız delilin dışında Şîrâzî burada imamın her iki mesele için birbirine ters iki ayrı görüş bildirmiş olmasını da delil olarak getirmektedir. Ona göre iki mesele hakkında açık bir şekilde birbirine ters iki hüküm vermiş birinin bu hükümlerini iki mesele arasında nakletmenin caiz olduğu düşünülemez. Nakil tahrîcinde de Şîrâzî meselelerin birbirinden

⁶⁴ İbnü's-Salâh, *Edebu'l-muftî*, 96.

⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Edebu'l-muftî*, 98-99.

⁶⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1: 76-77.

⁶⁷ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, thk. Züheyr eş-Şavîş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991), 11: 102.

⁶⁸ Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Tâceddin es-Sübki, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkıh*, thk. Halil İbrahim Abdülmünim (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 112.

⁶⁹ Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdîrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî İbnü'l-İrâkî, *el-Ğaysü'l-hâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Muhammed Tamir Hîcâzî (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004), 665.

⁷⁰ Bkz. İbnü'l-Kas, *Edebü'l-kadî*, 1: 113, 146, 2: 392.

hukukî olarak ayırlamayacak kadar aynı olması durumunu istisna etmektedir. Böyle bir durumda hem nakil yoluyla tahrîc hem de görüş isnadı caizdir.⁷¹

Râfiî nakil tahrîci ile ilgili Şîrâzî'nin bu görüşlerini naklettikten sonra mezhepte meşhur olan görüşün Şîrâzî'nin görüşünün aksi olduğunu ifade etmiş ancak kendisinin hangi görüşü desteklediğini belirtmemiştir. Râfiî devamında, evla olanın -Şîrâzî'nin dediği gibi- 'bu onun kavlidir' demek yerine 'bu aslının kıyasıdır' ya da 'bu kavlinin kıyasıdır' demek olduğunu ifade etmiştir. Buradan onun nakil tahrîcine karşı olmadığını ancak nakil tahrîciyle elde edilen sözün Şâfiî'ye nispet edilmesini doğru bulmadığı sonucu çıkarılabilir.⁷² Râfiî başka bir yerde nakil tahrîcinden bahsederken Şâfiî ulemanın çoğunluğunun bu tasarrufu (nakil tahrîcini) uygun görmediğini bir kısmının ise bunu kabul ettiğini söylemiştir. Ayrıca Râfiî, nakil tahrîcini kabul etmeyenlerin meseleler arasında, kendileri için verilen hükümlerin ayrı olmasını gerektiren farkların olduğunu savduklarını ilave etmiştir.⁷³

İbnü's-Salâh da nakil tahrîcinin caiz olması için mezhep imamından aktarılan iki ayrı nassın, aralarında fark olmayan meseleler hakkında olması gerektiğini açıkça ifade etmiştir.⁷⁴ O nakil tahrîciyle elde edilen muharrec kavlin Şâfiî'ye isnad edilemeyeceğini; bunun da tıpkı 'kavl-i cedîde rağmen kavl-i kadim tercih edildiğinde bu tercihin artık bir ictehad sayılması ve Şâfiî'ye isnad edilmemesi gerektiği meselesi' gibi olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵

Nevevî, İbnü's-Salâh'ın bu ifadelerini aktarmış ve nakil tahrîcinin çoğu örneğinde mansûs iki meselenin birbirinden farklı olduğunu söylenmesinin mümkün olduğunu ayrıca belirtmiştir.⁷⁶ Bununla birlikte Nevevî başka bir eserinde Şîrâzî'nin yukarıda aktardığımız görüşlerini verirken mezhepte maruf olan görüşün Şîrâzî'nin nakli caiz görmeyen görüşünün aksi olduğunu kaydetmiştir. Yine de Nevevî nakil ile elde edilen yeni görüş için "bu onun (mezhep imamının) sözüdür" yerine "bu sözünün ya da aslının (usulünün) kıyasıdır" demenin daha evla olduğunu belirtmiştir.⁷⁷ Buradan Nevevî'nin aralarında fark bulunmayan meselelerde nakil tahrîcini caiz gördüğü ancak bu şekilde elde edilen sözün imama nispet edilmesini doğru görmediği sonucu çıkmaktadır.

Sonuç

- Tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû', yalnızca mezhep imamının zamanında olmayan ve nevâzil adı da verilen yeni meseleler ile mezhep imamının hakkında görüşünün bilinmediği meselelere (mansûs olmayan meseleler) mahsus değildir. Şâfiî âlimler mansûs meseler arasında da tahrîc yapmıştır.

- Mansûs olmayan meseleler Şâfiî'nin ilk halkadan talebeleri de dâhil pek çok Şâfiî fakih tarafından onun usulü işletilerek halledildiği gibi mansûs fer'î meselelerine kıyas edilmek suretiyle (tahrîcü'l-fürû' ale'l-fürû') de fıkhî çözüme kavuşturulmuştur. Müzenî'den itibaren klasik fıkıh kaynakları bu tarz uygulamalarla doludur. Bu, fıkıh üretme faaliyetinin, mezhep imamının vefatından sonra da faal bir şekilde devam ettiğinin işaretlerindedir.

⁷¹ Şîrâzî, *et-Tebşıra*, 516.

⁷² Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 12: 423.

⁷³ Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 1: 201.

⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Edebu'l-muftî*, 97-98.

⁷⁵ İbnü's-Salâh, *Edebu'l-muftî*, 129-130.

⁷⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1: 77, 109-110.

⁷⁷ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11: 102.

- Mansûs meseleler arası tahrîcte, muharricin bezner olduğunu ve aynı hükme tabi olmaları gerektiğini düşündüğü ancak Şâfiî tarafından iki farklı hükme bağlanan iki mesele bulunmaktadır. Bu tarz tahrîclerde temel amaç Şâfiî'nin ihtilaflı nasları arasındaki tenakuzu gidermektir.

- Şâfiî ulemanın ihtilaflı mansûs meselelere karşı tavırları dönem dönem değişkenlik göstermektedir. Örneğin Müzenî birbirine ters hükümlere sahip benzer mansûs meseleler arasında çoğunlukla hükümlerden birini destekleyerek bir tercihte bulunmuş ve Şâfiî'nin mezhebine uygun olanın tercih ettiği görüş olması gerektiğini ifade etmeye çalışmıştır. Yani Müzenî, mansûs meseleler arasında kıyas yoluyla tahrîcte bulunarak, Şâfiî'nin hükümlerinden birinin yanlış olduğunu, her iki meselenin de aynı hükme tabi olması gerektiğini düşünmüş böylece Şâfiî'nin nasları arasındaki tenakuzu gidermeye çalışmıştır. Kıyas tahrîcine çok sık başvurduğu görülen Müzenî'nin nakil tahrîcine başvurduğu herhangi bir mesele, araştırdığımız kadarıyla bulunmamaktadır.

- Şâfiî'nin üçüncü nesil takipçilerinden olan İbn Süreyc de mezhep içi bütünlüğü sağlamaya ve Şâfiî'nin ihtilaflı meselelerini halletmeye çalışmıştır. O bunu bazen muhalefet veya tercihte bulunarak bazen de Şâfiî'nin farklı hükümler verdiği meselelerin esasında birbirinden farklı olduklarını ispatlamaya çalışarak yapmıştır. Müzenî'nin aksine İbn Süreyc'in, ihtilaflı mansûs meseleler arasında nakil tahrîci yaptığı örnekler bulunmaktadır.

- Daha sonra gelen Şâfiî âlimler bu tarz durumlarda genellikle nakil tahrîcine başvurarak, benzer olan mansûs meselelerin hükümlerini karşılıklı olarak birbirlerine nakletmişlerdir. Böylece her bir meselenin biri mansûs biri de tahrîcle elde edilmiş iki hükmü olmuştur. Bu, son kertede, meseler arası tenakuzu gidermekten ziyade Şâfiî'nin bir meseleye dair farklı görüşlerini tespit etme faaliyeti gibi durmaktadır.

- Kıyas ve nakil tahrîclerinin meşruiyeti ile ilgili görüşler Şâfiî mezhebi içerisinde farklılık göstermektedir. Ancak bu tahrîcler yoluyla elde edilen hükümlerin Şâfiî'ye isnadının caiz olmadığı mezhep içerisinde genel kabul gören görüştür.

Kaynakça

Aslan, Mehmet Selim. "Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi ve İşlevselliği". *Journal of Islamic Research* 25/2 (2014), 108-137.

el-Bâhüseyn, Ya'kûb b. Abdülvehhâb. *et-Tahrîc inde'l-fukahâ' ve'l-usûliyyîn*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 5. Basım, 2013.

el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *et-Tehzîb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.

el-Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Gıyâssü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zulem*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. Mektebetü İmamü'l-Harameyn, 1981.

- *Nihâyetü'l-matlab fi Dirâyeti'l-mezheb*. Dârü'l-minhâc, 2007.

İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî. *el-Ğaysü'l-hâmî şerhu Cem'î'l-cevâmi'*. thk. Muhammed Tamir Hîcâzî. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004.

- İbnü'l-Kâs, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî. *Edebü'l-kadî*. thk. el-Cüyûrî Hüseyin Halef. Taif: Mektebetü's-sadîk, 1989.
- İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Takiyyuddîn Osman b. Salâhiddîn 'Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Edebu'l-muftî ve'l-musteftî*. thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdülkadir. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1. Basım, 1986.
- Kaya, Eyyüp Said. *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlal*. Marmara Üniversitesi, Doktora, 2001.
- Koçak, Zeki. *Fıkh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahric Yöntemi*. Erzurum: Uzakülke Yayınları, 2015.
- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvî'l-kebîr fi Fıkhî Mezhebi'l-İmami's-Şâfiî*. thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999.
- Muftah, Alhusein. "Maliki Nevazil Fıkhında Furûun Furûa Tahrîci". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Haziran 2019), 174-198.
- el-Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl. *Muhtasarü'l-Müzenî fi Fırû'î's-Şâfiîyye*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref. *el-Mecmû 'şerhu'l-muhezzeb*. thk. Muhammed Necîb el-Mutiî. Cidde: Mektebetü'l-irşâd, ts.
- Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müttakîn*. thk. Züheyr eş-Şavîş. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.
- Okuyucu, Nail. "Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl Edebiyatı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (Ocak 2010), 113-136.
- er-Râfiî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm. *el-'Azîz Şerhu'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-kebîr)*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *el-Mahsûl fi İlmî Usûli'l-fıkh*. Kahire: Dârü's-selâm, 2019.
- eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. thk. Rif'at Fevzi. Beyrût: Dârü'l-vefâ, 2001.
- eş-Şillî, Nevvar. *Nazariyyetü't-tahrîc fi'l-fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmîyye, 2010.
- eş-Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fi fıkhî'l-İmâm eş-Şâfiî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- *et-Tebşıra fi usûli'l-fıkh*. thk. Muahmmmed Hasan Heytu. Dımaşk: Dârü'l-fıkr, 1. Basım, 1980.
- Tâceddin es-Sübki, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Cem'u'l-cevâmi fi usûli'l-fıkh*. thk. Halil İbrahim Abdülmünim. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.
- Yaman, Ahmet. "Yeni Bir Kitap Dolayısıyla 'Tahrîcü'l-Fürû Kavramı Üzerine". *Diyanet İlmî Dergi* 32/4 (1996), 51-61.